

DENİZLİ'DE DOKUMACILIK VE DOKUMA KOOPERATİFİNDE İLKLER: KALE DOKUMACILAR KOOPERATİFİ VE DENİZLİ DOKUMACILARI BİRLİK KOOPERATİFİ

WEAVING IN DENİZLİ AND FIRSTS IN WEAVING COOPERATIVE: KALE WEAVING COOPERATIVE AND UNION COOPERATIVE OF DENİZLİ WEAVERS

Funda AKOĞLU *

AKOĞLU, Funda, (2018), "Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi", Belge Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss. 928 – 943.

Öz

İnsanları dış etkilerden korurken, aynı zamanda kendilerinin ve yaşadıkları çevrenin güzelleşmesine katkıda bulunması açısından dokumacılık, insanlığın en eski sanatlarından biri olmuştur. Bu sanat, tarih boyunca gelişerek ilerlemiştir. Bazı bölgelerde diğerlerine nazaran daha çok gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin en çok gözlemlendiği illerden biri Denizli olmuştur. Denizli, tarihi çağlar boyunca daima dokumada parlayan bir yıldız olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim antik dönemden günümüze kadar Denizli de dokumacılık gelişerek devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı nedeniyle, Sümerbank'ın iplik dağıtım işini 1942'de üzerine almasından önce, 1933 yılında Denizli'de ilk dokuma kooperatifleri kurulmuştur. Bu çerçevede kurulan ilk kooperatif Kale Kooperatifi olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlar dahilinde, kooperatiflerin kurulmasının teşvikiyle Denizli'de 20 Haziran 1942'de ilk Birlik Kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatif sadece iplik dağıtımını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dokumaların müşteriye ulaştırılması ve dokunan ürünlerin kalitesinde standardı sağlama gibi önemli görevleri yerine getirmiştir. Fakat, olağanüstü şartlarda kurulan bu kooperatifler, II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından, eski önemlerini yitirmişler ve zamanla kaybolmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: *Denizli, Dokumacılık, Birlik Kooperatifi, Kale, II. Dünya Savaşı*

Abstract

Weaving has become one of the oldest arts of mankind, while at the same time protecting people from external influences and contributing to beauty of their surrounding. This art has proceed over the history. It has made progress in some regions more than the others. Denizli has been one of those cities where most of this progress has been observed. Denizli has been a leading light in weaving for ages. Thus, weaving in Denizli has been growing since ancient periods till these days.

First weaving cooperatives had been established in 1933 at Denizli before Sumerbank was contractor by the reason of Word War II in 1942. Within this scope, Kale Cooperative was the first established one. Under the conditions of World War II, first Union Cooperative was established in Denizli on 20th June 1942 with the encouragement of establishment of cooperatives. This cooperative not only provided distribution of yarn, but also delivered weavings to customers and ensured quality of the products at the same time. However, those cooperatives, which were established under extraordinary conditions, lost their significance and disappeared in time after World War II ended.

Keywords: *Denizli, Weaving, Union Cooperative, Kale, World War II*

*Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Programı, Kınıklı Yerleşkesi, fakoglu12@pau.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-0036-1255)

Giriş

Dokuma sanatının ilk örneklerine Neolitik Çağda rastlanmaktadır. İlk olarak, saz ve benzeri bitkilerden örülerek ip elde etme usulü bulunmuştur. Çağın sonlarına gelindiğinde bir kısım hayvanların ehlileştirilmesi ile yünlü dokumalar yapılmaya başlanmıştır. Bu açıdan dokuma sanatı, köklerini tarihin derinliklerinden almıştır¹.

Orta Asya da dağlarda, nehir kenarlarında Türklere ait kurganlar ortaya çıkmaya başlamasından itibaren, Türklere dokumacılığa dair somut işlere ulaşılmıştır. Çıkarılan bazı Türkmen dokumalarında gözlenen motifler oldukça dikkat çekmiştir. Ayrıca, Orta Asya'nın bazı bölgelerinde yaşayan topluluklarda hayvancılığın gelişmesine paralel olarak dokuma sanatı da ilerlemiştir. Yine, kurganlardan tabutlar ipek kumaşlarla kaplanmış ve koridorlardaki matem işaretleri ise yağlı kumaşlardan yapılmıştır². Türklere Anadolu'ya gelmeden önce de dokuma sanatı ile ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'ya geldiklerinde ise yine dokuma sanatında ilerlemiş bir kültür bulan Türklere, bu kültürü daha da geliştirerek geleceğin mirası içerisine yerleştirmişlerdir. Bu mirasın en yoğun geliştiği illerden biri de Denizli ili olmuştur³.

Çağlar boyunca bazı kentler, kendilerini diğerlerinden ayıran bir takım özelliklere sahip olmuşlardır. Bu yalnızca o yörede gelişen bir ürün veya özel uğraşlar sonunda geliştirilmiş bir yöresel sanat olmuştur. Anadolu şehirleri arasında bu saptamaya uygun birçok örnek bulunmaktadır. Ankara'nın tiftik keçisi ve sof üretimini, Bursa'nın ipeklilerini, İznik'in çinilerini ve daha birçok ürünü bu değerler arasında saymak mümkündür. Bunları ön plana çıkaran sebep o bölgenin coğrafi şartlarına bağlı olduğu kadar, elbette yöre insanının elindeki kaynakları işleyebilme yeteneği ile de yakından ilgilidir. Bu beceriyi yakından görebildiğimiz etkinliklerden belki de en önemlisi dokuma olmuş ve insanlar var olduklarından bu yana, giyinme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaç çerçevesinde zamanla giyim zevki de gelişmiş ve dokuma sanayinin bir kolu haline gelmiştir. Ancak, bu sanayinin bir bölgede ortaya çıkışı ve gelişimi bir takım şartlara bağlıdır⁴. Coğrafi etken ve bunun yanında yöre halkının bunu kullanabilme beceresi bu alanda çok önemli olmuştur.

İfade edilen bu şartları sağlayabilen Denizli'de dokuma gelişmiş ve hızla ilerlemiştir. Denizli'de, önemini yitirmeden kendini korumayı başarmış dokuma sanatının köklerini, tarihin derinliklerinde bulmak mümkündür. Denizli'nin 6 km kuzeybatısında Eski Hisar Köyü yakınlarında olan Laodikya'da⁵ ulaşılan dokuma atölyeleri ve dokuma ile boyalar antik dönemden itibaren dokumacılık kültürünün var olduğunu işaret etmektedir. Laodikya, M.Ö. 192 senesinde Antiochusun yenilmesi üzerine Romalıların yönetimine geçmiştir. Roma zamanında büyüyen ve zenginleşen şehirde parlak bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde şehir halkı özellikle dokumacılık, bağcılık ve boyacılıkta ileri gitmiştir. Laodikya'nın "Birraz" adlı pamukları "Dal Motika" adlı çamaşırlıkları çok ünlüdür⁶. Fakat Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine Laodikya yönetimi Bizanslıların eline geçmiştir

1 Çetin Aytaç, *El Dokumacılığı, Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul, 1932, s.5.

2 Moğolistan'da Selenga Nehri kıyısında bulunan yirmi beşinci Noin-Ula kurganından çıkan, üzerinde bir Hun portresi görülen dokuma parçası bu mezarın en önemli yapıtıdır. Ayrıca ele geçen keçeler üzerinde genellikle yün iplikleri ile yapılmış aplike süslemelere rastlanmaktadır. Süslemelerde hayvan mücadele sahneleri kullanılmıştır. Bu teknik ise Hun sanatının en önemli özelliklerinden birini oluşturur. Aytaç, *a.g.e.*, s.155.

3 Aytaç, *a.g.e.*, s. 154-159.

4 Tanju Demir, *Kadı Sicillerine Göre Denizli (1774-1812)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2017, s. 80.

5 Laodikya Helen krallarında Suriye kralı Antiochus Soter tarafından kurulmuştur. M.Ö 261-246 yıllarında şehir kralın karısı Laodisea'nın adı verilmiştir. Ahmet Fuat Özkan, *Bölgemiz ve İlimiz Denizli*, Özlem Kitabevi, Denizli, 1999, s.25.

6 Ahmet Fuat Özkan, *Bölgemiz ve İlimiz Denizli*, Özlem Kitabevi, Denizli, 1999, s. 24-26.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İnkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

ve şehir Bizans yönetiminde gerilemiştir. Şehir 1097 yılında Selçuklu Sultanı Kılıçarslan zamanında Türklerin eline geçmiştir. 1211 yılına kadar Bizanslılar ile Türkler arasında el değıştirmeye devam eden Loadikya, en son Türklerin elinde iken 1354 yılında, şiddetli bir deprem sonucunda oturulamayacak hale gelmiştir. Bunun üzerine halk bugünkü Denizli şehrinin bulunduğu yerlere göç etmiştir⁷.

Anadolu'da Selçuklu zamanında, Selçukluların oluşturdukları geniş bir ticaret ağı kurulmuştu. Bir yandan da üretilen zirai ve hayvani ürünler ile işlenen madenlerin ticareti yapılmıştı. Ziraat ve hayvancılık ile yakından ilgili deri eşya ve dokuma sanayi gelişmiş ve bunlar da Anadolu'nun en önemli ticari metalarını oluşturmuştur⁸. Selçuklular ayrıca, kendilerinden önce Anadolu'da var olan dokumacılık sanatını da geliştirmişlerdir. O devirde özellikle Denizli'nin altın tellerle işlenmiş dokumaları çok ünlü olmuştur⁹.

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra genişleyerek güçlenmesine bağlı olarak sarayın ve ordunun giyim gereksinimlerini karşılamak üzere dokumacılıkta büyük bir gelişme yaşanmıştır. Dokumaların kalitesini korumak için, oldukça sıkı kontrol önlemleri alınmıştır. Beyliğin kurucusu Osman Bey öldükten sonra terekese arasından sarıklık Denizli bezi çıkmıştır. I. Murat Han Denizli bezinden sarık sarmış ve cübbelik kaftan için Denizli'den kırmızı kumaş getirtmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Rodos seferine Tavas ovasından geçmiş ve bu sırada kendisine Nikfer köyünde dokunan Nikfer bezinden¹⁰ armağan edilmiştir¹¹. Aynı zamanda sözü geçen dönemde özellikle saraya çamaşırlık bezler, bayraklık kırmızı dokumalar ve sultan hanımlar için entarilik kumaşlar gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Denizli'de dokunan bezler boya, desen ve evsaf bakımından çok yüksek özelliklere sahip olmuştur. Hatta her bölgenin şöhret olan dokumaları olduğu gibi (Mesela Nikfer bezleri o dönem çok meşhurdu.) bazı ustaların kendi isimleri ile anılan mamulleri de olmuştur. (Binbaşioğlunun morluualacası gibi). Bu tarihlerde Denizli halkı bez ihtiyacını tamamen kendisi karşılardı. Basmacılık ve kuşaklık bölgenin en ileri mesleği idi. Denizli basmaları yalnız şehirde değil bütün ülkede kullanılırdı. Denizli'ye ilk yabancı bez 1872'de girmiştir. Yabancı fabrika mamulünün basmacılık rekabeti 1900 yılına kadar sürmüştür. Boya üstünlüğüne rağmen, Denizli basmacılığı himayesizlik ve kapitülasyonlar dolayısı ile giderek ticari önemini kaybetmeye başlamıştır¹².

Avrupa'da sanayinin gelişmesi ile kapitülasyonların azınlıklara tanıdığı sosyo-ekonomik haklar sonucunda ülke ekonomisinde olduğu gibi Denizli ekonomisinde de gerileme, çözülme ve hatta çökme gözlenmiştir. Ucuz ve kalitesiz yabancı eşya piyasaya hakim olmuş, bu nedenlerle ülkedeki ata sanatlarında büyük bir kriz başlamıştır. Denizli dokumacılığı da gün geçtikçe zayıflamış ve yıldızı sönmüştür. Türk unsurlar yabancı tüccar ile birlikte hareket eden Yahudi ve Rum tüccarların insafına kalmıştır¹³.

7 Özkan, a.g.e., s. 2-24.

8 Ahmet Tabakoğu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları Tarih Dizisi, 1986, s.159.

9 Aytaç, a.g.e., s. 159.

10 Nikfer'de iki tür Nikfer bezi dokunmuştur. Nikfer bezi 5 cm veya başka renk, 5 cm mavi veya başka renk, araya beyaz renk dokunarak yapılan dokumalardır. Başlarda kadınlar bu bezi eteklik olarak kullanmaktaydılar. Ayrıca ham pamuktan kirli beyaz renkte dokunan Nikfer Bezleri de mevcuttur. Bu bez ilk başlarda zeytin sıkmak için çuval yapımında kullanılmıştır. Daha sonraları ise pantolon, ceket ve takım elbise için kullanılmıştır. Salih Aytekin, *Dağılan Köyün Hikayesi Attouda Hisar*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayına Hazırlayan Ercan Haytoğlu, Denizli, 2017, s. 19.

11 Özkan, a.g.e., s. 28.

12 Haluk Cillov, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949, s.29.

13 Tarhan Toker, "İl Ekonomisine Genel Bakış", Denizli Ekonomisi, Denizli Holding AŞ, 1967, s.93.

I. Dünya Savaşı döneminde askere giden ustaların yerlerinin boş kalması nedeniyle dokumacılık sanatı yer yer gerilemiştir¹⁴. Bazı bölgelerde ustaların eşleri dokumacılığı devam ettirebilmişlerse de, sanat ve estetik kıymetini kaybetmiştir. Denizli’ de 1918’de ancak 8-10 tezgâhın faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Dış pazarların, özellikle de Rusya ve Japonya’nın ucuz fiyatlarla ülkemize gönderdikleri pamuklu dokuma da, Denizli dokuma sanayinin durumunu bir kat daha zor hale getirmiştir. Bu durgunluk 1930’a kadar devam etmiştir. Dokumacılık Türkiye’nin diğer bölgelerinde de savaşta da savaştan sonra da gerilemeye devam etmiştir. Dokumacılık bu zaman zarfında bütün ülkede el tezgahlarında ev imalatı şeklinde devam etmiştir¹⁵.

15 Mayıs 1919 sabahı Yunanlıların İzmir’e ayak basması üzerine, yaklaşık dört saat sonra Bayramyerinde Denizli halkının katılımı ile büyük bir protesto mitingi düzenleyen Denizli halkı, ilk andan itibaren Milli Mücadele içerisinde de yer almıştır¹⁶. Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde cumhuriyet ilan edildikten sonra da ülkenin pek çok köşesinde kalkınma gözlendiği gibi Denizli’de de iktisadi ilerlemeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ardından, Denizli sanayinin durumu 1927 Denizli Sanayi Sayımı sonuçlarına göre aşağıdaki gibidir.

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayii	15	18
Tarıma Bağlı Sanayii	681	1608
Dokuma Sanayii	423	1093
İnşaat Sanayii	88	291
Kimya Sanayii	10	10
Kâğıt ve Basım Sanayii	1	1
Maden, Maden İşlet. ve Mak. San.	279	594
Ağaç Ürünleri Sanayii	1	15
Diğer Sanayi Kolları	1	15
Toplam	1581	3784

Tablo 1¹⁷

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Denizli’de 1581 adet işletme bulunmakta, 3784 kişi bu işletmelerde çalışmaktadır. 1581 işletmenin 423 tanesini dokuma sanayii ve de 3784 çalışanın 1093 gibi yüksek bir sayısını dokuma sanayi oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere tarıma bağlı sanayiden sonra dokuma sanayii Denizli’nin bel kemiğini oluşturmakta ve ciddi bir geçim kaynağı olmaktadır. Bu durumda, Denizli’de dokumanın o zamanlardan beri ne kadar önemli bir yeri olduğu açıktır.

Savaş sonunda 8-10 tezgahın faaliyette olduğu Denizli’de, Atatürk döneminin sağlamış olduğu barış ortamı, ev imalatı halinde olsa da, Denizli el dokumacılığının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu yıllarda Denizli ve çevresindeki 2.300 tane tezgah yaklaşık 15.000

14 Mesela Denizli’de yumağını bitirmeden askere giden dokumacılar yumakları yıllarca asılı kalmış, onların işlerini dokuyacak bir usta bulunamamıştır.

15 Cillov, *a.g.e.*, s.29-30.

16 Tahir Kodal, *Atatürk ve Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2017, s. 23-24

17 Tahir Kodal, *“Atatürk Döneminde (1923-1938) Denizli Sanayisi”*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Denizli, 1998 s. 68.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

metre peştamal dokuyabilme kapasitesine ulaşmıştır¹⁸. 1927 sanayi sayımına göre Denizli'de dokuma tezgahına sahip olmayan ev hemen hemen yok gibidir. Bu tezgahlardan başka 423 tane de dokuma atölyesi vardır. Bu atölyelerde ise 1.100 kişi çalışmaktadır. Küçük ölçekli olan ve fazla iş gücü kullanmayan bu tezgahlar 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı imkanlardan faydalanamamışlardır¹⁹.

1929'da gümrük resimlerinin eskiye nazaran ortalama %50 oranında artırılması, Denizli dokumacıları için kuvvetli bir himaye teşkil etmiştir. Ayrıca, buna ustaların cins ve desenleri yani ihtiyaçlara göre ıslah yolundaki gayretleri katılarak, önemli bir gelişme tekrar baş göstermiştir. Yer yer dokunan yeni dokumalar piyasalarda rağbet bulmuş ve 1935-1937 yılları arasında belirgin gelişmeler gözlenmiştir²⁰. 1930'lu yılların başında öne çıkan dokuma sanayi için öngörülen planlamaların içerisinde Denizli de yer almıştır. Ancak, Batı Anadolu'da Sovyet uzmanların desteği ile kurulması düşünülen basma fabrikasının temelini Denizli Sarayköy'de atılması beklenirken Nazilli'de atılması yeni bir uyanışa yol açmıştır. Denizli'ye büyük bir ivme kazandırabilecek bu girişim başarı ile sonuçlandırılmamış ise de Denizli'deki girişimcilerin kaynaklarını harekete geçirmesine yol açmıştır. 1930'lu yılların sonunda bir tekstil şehri olan Denizli, Nazilli Basma Fabrikasına tekstil işçisi göndermiştir. Yine aynı yıl yapılan sanayii kongresinde ülkenin küçük tekstil üretimi üzerinde durulmuş ve kongreye sunulan raporlardan birinde el tezgahları ile dokumacılık alanında en gelişmiş 5 şehirden biri olarak Denizli gösterilmiştir. 1933'de ise planlı ekonomiye geçilmesinden itibaren Denizli halkının büyük çoğunluğu geçimini el dokumacılığından sağlamaya başlamıştır²¹.

1939'da Denizli dolaylarında 1000 el tezgahının faaliyette olduğu bilinmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında pamuklu dokuma ithalatı hususunda karşılaşılan zorluklar el dokumaya yönelik ilgiyi bir kat daha arttırmıştır. Bu ilgi Denizli bölgesinde dokumacılığın kuvvetli gelişmeyi göstermesinde etkili olmuştur.

A- Denizli'de Dokumacılık Kooperatifinde İlk Örnek: Kale Dokumacılar Kooperatifi

Denizli, kooperatifleşme açısından hızlı bir gelişmeye sahne olmuştur. Küçük sanayi dalında kurulan kooperatiflere, tarımsal amaçlı köy kalkınma kooperatiflerinin katılmasıyla büyük sanayi kuruluşlarının ortaya çıktığı görülmüştür. İlin sosyoekonomik kalkınmasında payı büyük olan kooperatifler, duyulan ihtiyaca bağlı olarak kurulmuşlardır. Hızla gelişen il ekonomisinde, özellikle sanayii yapısında kooperatifleşme ve şirketleşmenin payı büyük olmuştur. Küçük sanat erbabı ve köylümüz iş ve güçlerini birleştirerek bu yeni kuruluşlara katılmakla yeni atılım ve yatırım olanakları bulmuştur. Kooperatifleşme özellikle kırsal bölgelerde daha çok görülen ve kentlere göç nedeni olan gizli işsizliği kaldırmakta göçleri frenleyen bir faktör olmuştur. Çünkü yörelerinde bir kalkınma kooperatifi kuran köylüler güçlerini birleştirerek yeni ekonomik kuruluşlara olanak sağlamışlardır. Özellikle Denizli'de kooperatifleşme Türkiye ortalamasının üzerinde bir düzeye ulaşmıştır²². Denizli'de kökleşmiş ve yerleşmiş olan bu sanat zamanla ilk kooperatifleşme hareketlerinin de burada doğmasına neden olmuştur.

Türkiye'de dokumacılar 1933 yılına kadar kooperatif kuramamışlardır. Bunun başlıca nedenleri müteşebbise tabi ve sermayeden yoksun olmalarıdır. 1931 buhranından sonra,

18 Kodal, *a.g.m.*, s.68

19 Kodal, *a.g.m.*, s.68

20 Cillov, *a.g.e.*, s.30-31.

21 Günver Güneş, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizli'de İktisadi ve Ticari Yaşam*, Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu, 6 Eylül 2006, Denizli, s.647.

22 Toker, *a.g.e.*, s.91.

uluslararası rekabet karşısında yalnız başına kalan küçük sanayi erbabı birleşme ihtiyacı hissetmiştir²³. Belki de bu ihtiyacı en fazla hisseden Denizli bölgesi olmuştur. 22 Aralık 1933'de Kale'de kurulan Kale Dokumacılar Kooperatifi, 20 Kasım 1934'de ilk sermayesi olan bin Türk lirasının dörtte birini Türkiye Ziraat Bankası'nın Denizli Şubesi'ne ödedikten sonra kuruluşu İktisat Vekâleti tarafından onaylanmıştır²⁴. Ancak Kale Dokumacılar Kooperatifi 15 Şubat 1935'de faaliyete geçebilmiştir²⁵.

Kale kooperatifi, kuruluşun ardından, ilk yıllarında 115.321 lira değerinde iplik, 475.278 metre bez satmış, 116.082 liralık boya almış, üyelerine 3279 top iplik dağıtmış, 1935 bilançosuna göre 2317 lira kâr etmiştir. 1939'da üyesi 153, sermayesi ise 7.780 liraya ulaşmıştır²⁶.

15 Şubat 1935'de faaliyetine başlayan Kale Dokumacılar Kooperatifi halk arasında '*Eski Şirket*' adı ile anılmıştır. Kooperatifi kurucusu Osman Gül olmuştur. Gül ailesi olarak bilinen aile özellikle ilk dönem kooperatifleşme faaliyetlerinde etkin rol almışlardır. Osman Gül'ün oğulları İsmail Gül, Mustafa Gül ve Eşref Gül kooperatifi üyeleri arasında yer almıştır. İsimleri tam olarak bilinmemekle beraber '*Celliler*' lakabı ile tanınan aile de kooperatif faaliyetleri içerisinde bulunmuştur²⁷. O dönemlerde Kale halkı büyük oranda kooperatife destek vermiştir. Özellikle kooperatif tarafından '*Nikfer Bezi*' dokutulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında ise kaput dokumanın önemi artmıştır²⁸.

1935'de faaliyete geçen Kale Dokumacılar Kooperatifi üyelerinden biri de '*Onat Ailesi*' olmuştur. Kooperatifte Hamdi Efendi ile çalışmışlardır. 1946'da Denizli Birlik Kooperatifi'nin dağılmasından sonra da Kale Dokumacılar Kooperatifinin varlığı devam etmiştir. 1954'de o dönem başkan olan Ahmet Erdem, Kemalettin Onat ile görüşmüştür. Babasının ilk kurulan kooperatife üyeliği olduğunu söyleyen Ahmet Erdem, Kemalettin Onat'tan kendileri ile çalışmasını istemiştir. Bu isteği kabul eden Kemalettin Onat aldığı iplikler ile dokuma yapıp kooperatife geri vermiştir. İlk satışından 115 lira, ikinci satışından 65 lira kazanmıştır. Ancak daha sonraki dokuma işlemlerinden zarar etmeye başlayınca kooperatif ile çalışmayı bırakmıştır²⁹.

Kale Dokumacılar Kooperatifinin son bulmasında en önemli neden ilçede kooperatif ile ilgili olarak başlayan dedikodular olmuştur. Kale Dokumacılar Kooperatifinin dokunan malların para değerini tam olarak ödemediğine dair ilçede çok sayıda söylenti çıkmıştır. İlçe halkı, bu söylentiler sonucunda kooperatiftan kopmuş ve ona destek vermeyi bırakmıştır. Ayrıca ipliklerini tüccarlardan temin etmeye başlamışlardır. Kale Dokumacılar Kooperatifi zamanla etkinliğini kaybetmiştir³⁰.

17 Mayıs 1935'te Babadağ'da da ikinci bir dokumacılar kooperatifi kurulmuştur. Ertesi yıl Denizli, Buldan ve Kızılcabölük'te de dokumacı kooperatifleri kurulmuştur³¹. Kurulan bu kooperatifler 1939 yılından önce oluşan kooperatif faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. Bilakis dokuma sanatının eskiye dayandığı bu bölgede sanatkarlar arasında aydın kafalı ve

23 Cillov, a.g.e., s.89.

24 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 21.11.934.6068.3.

25 Cillov, a.g.e., s.90.

26 Cillov, a.g.e., s 90-91.

27 Bu aile daha sonra Kale'den ayrılmıştır.

28 Bu bilgi 1932 Tavas doğumlu Hasan Hüseyin Uçum'dan alınmıştır. (Mülakat tarihi:19.05.2018)

29 Bu bilgi 1944 Tavas doğumlu Kemalettin Onat'tan alınmıştır. (Mülakat tarihi:19.05.2018)

30 Bu bilgi 1932 Tavas doğumlu Hasan Hüseyin Uçum'dan alınmıştır. (Mülakat tarihi:19.05.2018)

31 Aynı yıl içerisinde Türkiye'de 11 küçük sanat kooperatifi mevcuttu. Bunların 8 i dokuma kooperatifi olup, 5'i Denizli'deydi. Diğer 3'ü İstanbul İzmir Yazmacılar Kooperatifi ile Burdur Dokumacılar Kooperatifi'dir. Cillov,a.g.e.,s.90.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İnkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

birleşme gereğini hisseden pek çok kişi bulunmuştur. Bu kişilerin girişimi ile ilk kooperatif faaliyetleri başlamıştır.

Bu noktada ise çok dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. 1933 yılında planlı ekonomiye geçiş ile beraber Denizli halkının büyük bir kısmı geçimini el dokumacılığından sağlamaya başlamıştır. El tezgahlarının sayısı artmış ve 10.000'e kadar yükselmiştir. Denizli'nin genelini işgal eden bu tezgahlar ise ilk kooperatiflerin kurulduğu yerlerde yoğunlaşmıştır. Nitekim bu yoğunluk ilk kooperatif hareketleri ile paralel olarak Kale, Denizli merkez, Buldan, Babadağ, Kızılcaölük ve Acıpayam gibi bölgelerde toplanmıştır³². Bu durum, dokuma sanatında daha yoğun olarak çalışan halkın zamanla birleşme ihtiyacı hissederek ilk kooperatifleri kurmuş olmasının göstergesidir.

B- Birlik Kooperatifine Giden Yol

20. yy'ın en önemli olaylarından biri hiç şüphesiz II. Dünya Savaşı olmuştur. Bu yüzyılın en büyük kitle savaşı olan II. Dünya Savaşı 1939-1945 yılları arasında altı yıl sürmüştür. Bu savaşta, çağın en gelişmiş silahları milyonları aşan ordular tarafından kullanılmıştır. İnsanlık tarihinin en büyük trajedilerinden biri olarak yaşanan II. Dünya Savaşında, pek çok insan evsiz yurtsuz ve sakat kalmış, milyonlarcası hayatını kaybetmiştir. Türkiye ise savaşa katılmadan ülkenin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir. Savaşa katılmamasına karşın ister istemez savaş ekonomisi uygulamak zorunda kalmış ve bu politika savaş bitinceye değin uygulanmıştır. Savaş sırasında çıkarılan kanunlar ise olağanüstü koşullarda çıktığı için ülke ekonomisinde ve sosyal hayatta değişikliklere neden olmuştur³³.

1940'da gerek iplik, gerek pamuklu dokuma fiyatları devamlı artmaya başlamış ve bu durum hükümeti 1941 Ocak ayında önemli bir karar almaya sevk etmiştir. Milli Korunma Kanun'unun³⁴ 8. Maddesine dayanarak Türkiye'de Sümerbank Fabrikaları ve özel fabrikalar tarafından üretilecek ve dışarıdan ithal olunacak her çeşit pamuk ipliklerinin alımı ve satımı, İktisat Vekâleti yetkisi içerisine alınmıştır. Bunun üzerine devlet dokumacıları dağıtımını en iyi şekilde yapabilmenin çarelerini aramış ve bunun için en iyi yol olarak dokumacı kooperatiflerinin kurulmasını teşvik etmeye başlamıştır. Gerçekten de birkaç ay içerisinde Türkiye'de yüze yakın dokumacı kooperatifi kurulmuştur. Bu arada Denizli'de önceden beri mevcut 5 kooperatife ilaveten 12 kooperatif daha kurulmuştur. Sümerbank'ın elinde toplanan iplikler bu kooperatifler tarafından dokumacılar dağıtılmıştır. Denizli'de ise 1939'dan önce kurulan kooperatifler daha sonra kurulan kooperatiflere katılmışlardır. Fakat burada belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır ki, yeni kurulan kooperatifler daha öncekiler gibi sanatkarların kendi girişim ve arzuları ile oluşmamıştır. Bu kurumlar hükümetin savaş şartlarını karşılayacak bazı tedbirler almasından doğmuştur³⁵.

1941' de kurulan kooperatifler, üyelerine ürettikleri dokumayı yine kooperatife satma yükümlülüğü getirerek tüccara bağımlılıktan kurtarmışlardır. Dokumacı üyesi, bulunduğu kooperatiften aldığı kontenjan ipliği en geç üç ay içerisinde dokumaya dönüştürüp kooperatife vermek zorunda kalmıştır. Malın tesliminde bedelinin %90'ı dokumacıya peşin ödenmiştir. Kooperatifler bu üyelerden satın aldıkları bu malları fiyatlarına yasal kar oranlarını ekleyerek tüccarlara satmışlardır. Bununla birlikte özellikle ipliği karaborsadan

32 Tahir Kodal, *Cumhuriyet Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2015, s. 168-169.

33 Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Denizli", *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu*, 6.Eylül, 2006, s.667.

34 II. Dünya Savaşı içinde Ocak 1940'ta çıkarılan hükümetin fiyatları belirleme, ürünleri kendi kontrolünde değerlendirme ve madenlerle ilgili olarak zorunlu çalışma yükümlülüğü getirme hakkında yetkiler veren kanundur.

35 Cillov, *a.g.e.*, s. 91-93.

alanlar mallarını tüccara satmaktan bu dönemde de kurtulamamışlardır³⁶. Elbette bu kooperatiflere üye olmak için bazı şartlar aranmıştır. Şartların başında el dokumacılığı sanatını kendisi icra ediyor olması gelmiştir. Bunun yanında kooperatifin iş bölgesinde ikamet ediyor olması ve söz konusu mallar üzerinde komisyonculuk yapmaması üzerinde durulmuştur³⁷.

Kooperatiflerin bu üyelerine sağladıkları en büyük yarar, ucuz ham madde yani iplik temini olmuştur. Ayrıca, kooperatiflerin imalat tekniğini iletirmek gibi bazı yan faydaları da olmuştur. 1944’ de Haluk Cillov’un yaptığı araştırmaya göre; kooperatif zihniyetinin en ziyade olgunlaştığı yer Buldan, Kale ve Denizli merkez olmuştur. Diğer bölgelerde dokumacı üyelerin çoğu kooperatiften fazlaca iplik aldığı zaman memnun olmuş, diğer zamanlarda kooperatifin birlik ruhunu çok iyi kavrayamamışlar ve memnun olmamışlardır. Elbette kooperatifler başarılı olduğu kadar başarısızlıkları da olmuştur. Bu durumun başlıca nedenleri arasında: şartların gelişip gelişmediğine bakılmaksızın birçok yerde kurulmuş olmaları³⁸, dokumacılar arasında birleşme arzusunun ziyade zamanın gerekliliği olarak zorunlu bir katılımın gerçekleşmiş olması gelmiştir. Ayrıca idare ve faaliyetlerinde yer yer ve zaman zaman bazı aksaklıklar olmuş, bazı yerlerde idare edenlerin kültür seviyesi ve mesleki-ticari olgunluğu yeterli düzeyde olmamıştır. Bu durum idari açıdan aksamalara yol açmıştır³⁹.

C- Denizli Birlik Kooperatifi

Denizli yalnız Batı Anadolu’nun değil, Türkiye’nin gerek dokumacılık, gerekse kooperatifçilik sahasında en mühim bölgelerinden biri olmuştur. Bu bölgede el dokumacılığını savaşın iktisadi ve teknik şartlarına uydurmak, bu sanata daha geniş imkanlar vermek ve dokumacıların geleceklerini emniyet altına almak amacıyla, hükümet ekonomi ve ticaret bakanlıklarının direktifi altında çalışacak 17 dokumacı kooperatifinden bir birlik kurulmuştur⁴⁰. Böylece Denizli bir ilk uygulama olarak “Birlik Kooperatifi” kurulmasında öncülük etmiştir. Birlik Kooperatifinin kuruluşu, Denizli için önemli bir gelişme olarak görülmüş ve bölgenin dokuma alanında bir merkez hâline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Nitekim, 1942 yılının Eylül ayında Denizli Halkevi’nde aylık olarak çıkarılan İnanç Dergisinde ayın olayı olarak şöyle yazılmaktadır:

“Bütün Garbi Anadolu kooperatiflerini bünyesine alarak 300.000 lira sermaye ile hazırlıklarını bitiren Denizli Dokumacılar Kooperatifi, hemşehrimiz ve ticaret vekilimiz Sayın Behçet Uz tarafından açılmış ve bir hususi törenden sonra kooperatif faaliyete geçmiştir. Memleketin iktisadi hayatında büyük bir değişiklik yaratacak olan kooperatif, Denizli’yi büyük bir dokuma endüstri merkezi olmağa namzet haline koymuştur”⁴¹.

10 Nisan 1944 tarihinde, 679 numaralı kararname ile küçük sanat kooperatifleri ve bu kooperatiflerin birlik kooperatifleri olarak kurulması hususundaki kararnamede açıkça birliğin amaçları belirtilmiştir. Bu amaçlar:

36 Güneş, a.g.m., s.668.

37 Cillov, a.g.e., s.93-98.

38 Bu şekilde hareket tarzının yanlış olduğu devletçe de görülerek, 16.04.1944 tarihinde yürürlüğe giren K/513 sayılı kararla “küçük sanat kooperatifleri ve birliklerinin kurulması iktisadi şartların ve ihtiyaçların lüzum kılmasına bağlıdır. Bu takdiri Ekonomi Bakanlığınca yapacaktır.” denilmiştir. Cillov, a.g.e., s.97.

39 Cillov, a.g.e., s.93-98.

40 Cillov, a.g.e., s.98.

41 İnanç Denizli Dolaylı Kültür Dergisi, Ayın Olayları, sayı: 67, Ülkü Matbaası, Denizli, Eylül 1942.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

- a. Ortakların mesleki ihtiyaçlarını teşkil eden her türlü iptidai maddeleri temin etmek,
- b. Ortakları tarafından imal olunan eşyayı satmak ve bu eşyanın en elverişli bir şekilde revacını temin etmek maksadı ile iç ve dış piyasada mahreçler aramak,
- c. Ortaklarına, teslim ettikleri mal nispetinde ve kooperatifin mali imkanları ile mütenasip avanslar vermek,
- d. Ortak kalitesini islah ve standardizasyonunu temin etmek, ihzar, ambalaj ve sevk usullerini islah ve tensik etmek,
- e. Müşterek imalathaneler veya yardımcı atölyeler açmak” (EK-A)⁴².

Yukarıda amaçları sayılan birlik kooperatifi, Denizli'deki 17 dokuma kooperatifi ile beraber 1942 yılında “Mahdut Mesulliyetli Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri Birlik Kooperatifi” altında toplanmıştır. Birliğe katılan 17 kooperatiften 9'u 1941 yılından önce kurulmuştur. Birliğin denetimdeki tezgah sayısı tüm Türkiye'deki tezgah sayısının beşte birini oluşturarak önemli bir gücü eline almıştır⁴³.

Garbi Anadolu Dokumacılar Birlik Kooperatifi, isminden de anlaşılacağı üzere bütün Batı Anadolu'yu kavrayacak ve ileride düşünülen ‘Kooperatifler Milli Birliğine’ dahil olacaktır. Fakat ne yazık ki bu düşünce gerçekleşmemiş, otuz sene için kurulan birlik dört sene sonra dağılmıştır. Kuruluş amaçlarını inceleyecek olursak ilk amaçları arasında Batı Anadolu'daki küçük sanat kooperatiflerinin dokuma malzemelerini temin etmek, imalatı rasyonelleştirebilmek, mamulleri teknik ve ekonomik icaplara göre hazırlayıp piyasaya sürebilmek ve de sonuçta ortak kooperatiflere her bakımdan yardım ve rehberlik etmek amaçları ile kurulmuştur. Bu önemli kooperatife dahil olabilmek için, kooperatiflerin Türk Ticaret Kanunu'na ve K/513 sayılı karara bağlı tip statüye göre kurulmuş olması ve dokumacılık ile uğraşmaları şarttır. Ayrıca, ortak kooperatiflerin birlik kooperatifine taahhüt etmiş oldukları sermayenin % 80'ni devretmeleri ve mesleki ihtiyaçları olan malzemeleri onun vasıtası ile alıp satmaları; sonunda birlik tarafından hazırlanacak talimatnamelere, direktiflere tamamen uymaları gerekmektedir⁴⁴.

Gerçekten de birlik, Denizli'de kurulduktan sonra vilayetin 17 kooperatifi ona dahil olmuş, 1942 Haziran ayından itibaren Denizli ili kontenjan ipliğini, tamamen birlik kooperatifi çekmeye ve bunu, kooperatiflere tezgahları nispetinde vermeye başlamıştır. Kooperatifler ortaklara imal ettirdikleri dokumaları da doğrudan doğruya birliğe sevk ederek, Denizli'de imal edilen dokumaları tek elden müşteriye sevk etmeyi başarmışlardır⁴⁵. Kooperatifler ve Birliğe katılanlar aşağıda verilmiştir.

42 BCA 080. 18. 08. 02. 105. 71. 4.

43 M. Güneş, a.g.e., s. 668.

44 Cillov, a.g.e., s. 98-99.

45 Cillov, a.g.e., s. 99.

Kooperatifin Adı	Tezgah Sayısı	Ortak Sayısı	Kuruluş Yılı
1. Acıpayam	68	68	-
2. Babadağ No:1	1.801	1.572	1935
3. Babadağ No.2	228	215	-
4. Bekilli	59	59	-
5. Buldan No:1	2.140	1.697	1936
6. Buldan No:2	258	232	1941
7. Burhaniye	20	20	-
8. Denizli	872	699	1936
9. Gözü	222	176	-
10. Güveçlik	157	157	1940
11. Hisar	258	226	1940
12. Kale	383	347	1935
13. Çulhar	453	429	1940
14. Karahisar	222	222	-
15. Kızılcabölük	1.166	1.088	1936
16. Tavas	614	613	1940
17. Vakıfköy	84	84	-
TOPLAM	9.010	7.094	-

Tablo 2⁴⁶

1935-1940 yılları arasında kurulmuş bulunan kooperatifler, bu birliğe girebilmek için kendi sözleşmelerinin hükümlerini iptal ederek, İktisat Vekâleti daireleri tarafından hazırlanmış bulunan küçük sanat kooperatifleri statünün maddelerini sırası ile kabul ederek anılan kooperatif bünyesinde tek çatı altında toplanmışlardır⁴⁷. Nitekim birliğin kararnamesinde; *"kooperatifin ortak adedi hudutsuzdur. Ortaklık sıfat ve hukuku şahsidir. Ancak kuruluşta en az ortak adedi yedidir."*⁴⁸ maddesi yer almaktadır. Bu maddeye uygun olarak toplamda on yedi ortak ile var olmuştur.

Birliğe dahil olan kooperatiflere, devlet destekte bulunarak onları himaye etmiştir. Ayda ucuz fiyatla 26.700 paket iplik dağıtmıştır⁴⁹. Böylece elde edilen gelir oldukça artmıştır. Aynı zamanda çeşitleri çoğaltıp, desenleri modernize ederek yenilikler getirme çabası içerisinde girilmiştir⁵⁰.

46 M. Güneş, *a.g.m.*, s. 669 Ayrıntılı bilgi için bakınız Fetki Aktan, *"Denizli Dokumacılar Kooperatifi"*, *Karınca Dergisi*, Sayı: 99, Ankara, Mart 1945, s. 10.

47 BCA 23. 1. 942. 560. 3.

48 BCA 080. 18. 08. 02. 105. 71. 4.

49 İpliklerin tutarı aşağı yukarı 600.000 lira tutmaktadır. Kooperatif tezgahlarının bu ipliklerden bir ayda elde ettikleri bezlerin bedeli ise 1.250.000 lirayı bulmakta ve buna göre yalnız bu birliğin üretim değeri 15 milyon lirayı aşmaktadır.

50 Fethi Aktan, *"Denizli Dokumacılar Kooperatifler Birliği"*, *Karınca Dergisi*, Sayı: 99, Ankara, Mart 1945, s.10-11.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

Birlik, her ortak kooperatif için, geleneklere ve piyasanın isteklerine uygun imalat programları hazırlayarak, bu programların uygulanmasını daimi surette takip ve kontrol etmiştir. Ayrıca bölgenin en gerekli gördüğü boya ve apre santrali işini de ele almış ve bu sahada ciddi çalışmalar başlatmıştır⁵¹. Nitekim bu çalışmalar dönemin dergilerine de yansımış ve İnanç Dergisinin 68. Sayısında ayın olayları bölümünde şöyle bir haber kaleme alınmıştır: “*Halk bankası tarafından Denizli’de bir iplik boyama fabrikası kurulması için son etütler yapılmış, fabrikanın yeri tespit edilmiştir. Yakın zamanda inşaatla başlanacaktır*”⁵².

Gerçekten de, yukarıda bahsedildiği gibi, Denizli’de büyük bir boya santrali inşaatına girilmiş ve 700.000 lira masrafla fabrika binası vücuda getirilmiştir. Ancak, makinelerini tedarik edemeden 1946 da bu fabrika tasfiyeye uğramış ve bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır⁵³.

C- Birlik Kooperatifinin Sonu

Birliğin başarısızlığında sermaye yetersizliği önemli olmuştur. Ortak kooperatiflerin birliğe dahil olurken en az 500 lira iştirak sermayesi ödemesi kararlaştırılmıştır. Fakat daha sonra bu sermayenin yetersiz olduğu anlaşılmış ve her dokumacının kooperatife tezgah başına 100 lira iştirak hissesi vermesi karar altına alınmıştır. Ortak kooperatiflerinin üyelerinden aldığı bir milyona yakın sermaye ve Halk Bankasına açtığı 500.000 liralık kredi ile birliğin amaçlarını gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. 17 kooperatifin alış verişini bir elden idare etmesiyle birliğin iş hacmi gittikçe büyümüş, mesela 1945’de üretimin aylık ortalama değeri 1.500.000 liraya, iplik kontenjan bedeli de 750.000 liraya çıkmıştır. Ancak satışlar artmakla beraber, piyasanın icaplarına göre mal dokutturulamaması ve fiyatların çok yüksek tespit edilmiş olması nedeniyle arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır⁵⁴.

Babadağ dokumacılarından 301 kişi tarafından imzalanarak, TBMM Başkanına çekilen ve ilgisi dolayısıyla da İktisat Vekâletine gönderilen telgraf da Babadağ’da bulunan dokumacılara daha fazla iplik talebinde bulunulmuştur. Bu isteğin nedeni olarak bazı dokumacıların kendilerine verilen ipliği dokumak yerine sattıkları belirtilmiştir. Asıl dikkat çekici unsur ise bu telgrafa cevap olarak hazırlanan metinden anlaşılacağı üzere, bu durumun İktisat Vekaleti’nce de bilindiğidir⁵⁵. Yine bu gibi durumlarla Hisar köyünde de karşılaşmıştır. Sümerbank’tan 3 top iplik alan yaşlı dokumacılar bunu dokumayarak diğer dokumacılara satmışlardır. Üstelik kooperatif üç topunu 20 liradan satarken, onlar üç topunu 60 liraya satmışlardır. Yani bu araçların, öğretmen maaşının 70 lirayı geçmediği bir devirde bu fiyatlarla satışlar yaparak, kooperatifleri kendi çıkarları adına nasıl da suiistimal ettikleri açıkça görülmektedir⁵⁶.

Elbette bu durum bütün dokuma ustaları için geçerli değildir. Şüphesiz sistemi kendi çıkarları için kötüye kullananlar olduğu gibi işlerini hakkıyla yapan insanlar da olmuştur. Bunun yanında birliğin iç organizasyonunda bozulmalar görülmüştür. Idareciler seyahatlere çıkmışlar ve vazifelerinden uzak kalmışlar, müdürler ise sık sık değiştiğinden ve her gelen yeni müdürün birliğin işlerini kendi prensibince yapmak istemesinden idarede istikrar sorunları yaşanmıştır. Ayrıca birlik, bir süre sonra kooperatiflere söz geçiremez olmuştur. Birliğin imalat programlarına rağmen üretim gelişi güzel yapılmış ve ambarlarda zararlı

51 Cillov, a.g.e., s. 100-101.

52 İnanç Denizli Dolaylı Kültür Dergisi, Ayın Olayları, sayı: 68, Ülkü Matbaası, Denizli, Birinci Teşrin, 1942.

53 Cillov, a.g.e., s. 101.

54 Cillov, a.g.e., s. 101.

55 BCA 030. 01. 76. 478. 14.

56 Salih Aytekin, *Dağılan Köyün Hikayesi Attouda Hisar*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayına Hazırlayan Ercan Haytoğlu, Denizli, 2017, s. 34.

stoklar birikerek dolaşım tıkanmıştır. Birlik ellerindeki malları çeşitlendirmemiş, depolarında sürülemez mallardan büyük stoklar kalmaya başlamıştır. Bu kritik durumda piyasada baş gösteren bir buhran neticesinde birliğin durumu büsbütün bozulmuştur. Bu durumlar çerçevesinde kooperatifler ise ellerindeki stokları ve mevcut krizi ileri sürerek birliğin tasfiyesini istemişlerdir⁵⁷.

II. Dünya Savaşı içerisinde açılan kooperatifler olağanüstü dönemin kuruluşları olmuşlardır.⁵⁸ *"Normal zaman avdetiyle vakti geçirmiş birer meyve gibi teker teker ağacından kopup yere düşeceklerdir."*⁵⁹ Nitekim Birlik Kooperatifi, 1946 senesine kadar varlığını sürdürmüş olmasına rağmen, serbest ticaretin başlaması ile eski önemini yitirmiştir. Böylece otuz sene için kurulan Birlik Kooperatifi, üyelerinin de isteği ile dört yıl içerisinde dağılmıştır.

Sonuç

1933'de kurulan, ancak 15 Şubat 1935'te faaliyete geçen Kale Dokumacılar Kooperatifi, Türkiye'de ilk olması bakımından önemlidir ve bu yolda kurulan kooperatiflere örnek olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarından önce Kaleli dokuma ustalarının bilgi ve birikimleri doğrultusunda kurulmuştur. Bu durum dokumacılık alanında Kale'nin o dönem içerisinde ileri bir seviyede olduğunun ispatıdır.

II. Dünya Savaşı'nın koşulları içerisinde gerek iplik, gerek pamuklu dokuma fiyatları devamlı artmaya başlamıştır. Bu durum üzerine Milli Korunma Kanunu çevresinde Sümerbank Fabrikaları ve özel fabrikalar tarafından üretilecek ve dışarıdan ithal olunacak her çeşit pamuk ipliklerinin alımı ve satımı, İktisat Vekaleti yetkisi içerisine alınmıştır. Sümerbank'ın elinde toplanan iplikler, kooperatifler tarafından dokumacılar dağıtılmıştır. Denizli'de bulunan beş kooperatife ilaveten on iki kooperatif daha kurulmuştur.

1942' de Garbi Anadolu Dokumacılar Birlik Kooperatifi adıyla kurulan kooperatif, Denizli'de bulunan on yedi kooperatifin birleşmesi sonucunda oluşmuş ilk birlik kooperatifi olmuştur. Üyelerine, o dönem şartlarında zor bulunan ipliği sağlamış ve dokumacıların mallarını satın alarak piyasaya hakim olmuştur. Birlik, tüm Türkiye'deki tezgah sayısının beşte birini elinde bulundurması açısından çok önemli bir gücü oluşturmuştur.

1946'da tarihi serüvenini tamamlayan Birlik Kooperatifi, bölgedeki el dokumacılığını, II. Dünya Savaşı'nın iktisadi ve teknik şartlarına uydurmuştur. Bu sanata daha geniş imkanlar tanımış ve dokumacıların geleceklerini de güvence altına almıştır. Böylece dokumacılığı ağır savaş şartlarında yok olmaktan korumuştur. Bu durum Birlik Kooperatifi'nin bölge için ne kadar önemli olduğunun önemli bir göstergesidir.

57 Cillov, a.g.e., s.102-103.

58 *Akdeniz Gazetesi'*nde 12 Mart 1943 tarihli Denizli İplik Fabrikaları ile ilgili haberde;

"... bugün devlet tarafından dokuma sanatkarlarına milli fabrikalarda imal edilmiş iplikler gayet ucuz dağıtmakta ve bunların mamülleri yine devlet tarafından teşekkül edilmiş kooperatiflerce satın alınmaktadır. Aynı zamanda dokumacı da mevadiptidaiye tedarikindeki müşkülüyattan ve malını satmak için müşteri arama mecburiyetinden kurtulmaktadır.

Maalesef burada söylemek mecburiyetindeyiz ki bu vaziyet tamamıyla muvakkattır ve tevzi edilen iplikler milli korunma kanununun hükümete vermiş olduğu salahiyyete istinaden dağıtılmaktadır. Eğer harp biter bu kanunda mehiriyetten kaldırılırsa muayyen bir zümreye devletçe verilen iptidai maddelerin tevzide nihayet bulur.

Şimdiye kadar emsali görülmemiş bu fırtına bir gün gelirden biter ve her şeyi de tabii haline revaç ederse harp için çalışan bütün kuvvetler tekrar eski sahalarında faaliyete başlarlar. İşte o vakit bugün tekrar canlanan süratle inkişaf alametleri gösteren bu küçük sanatlar yine cihan ekonomi alemine hakim olan büyük sanayi karşısında aciz ve zebun kalır." cümleleri yer almıştır. Akdeniz, 'Denizli İplik Fabrikaları', 12 Mart 1943, Sayı: 512.

59 Cillov, a.g.e., s. 104

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

BCA 080.18.08.02.105.71.4

BCA 23.1.942.560.3

BCA 21.11.34.6068.2

BCA 030.18.01.02.106.71.18

BCA 030.18.01.02.106.79.19

BCA 030.18.01.02.106.79.20

BCA 030.18.01.02.109.71.4

BCA 21.11.934.6068.3

II. Gazete ve Dergiler

"Denizli İplik Fabrikaları", *Akdeniz, Günlük Siyasi Halk Gazetesi*, Yeni Basımevi, Denizli, Sayı: 512, 12 Mart 1943

"Aydın Olayları", *İnanç Dergisi*, Sayı: 67, Ülkü Matbaası, Denizli, Eylül 1942

"Aydın Olayları", *İnanç Dergisi*, Sayı: 68, Ülkü Matbaası, Denizli, Birinci Teşrin, 1942

"Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi", *İnanç Dergisi*, Yıl:7, Birinci Teşrin, 1943, sayı: 80

III. Kitaplar

AYTAÇ, Çetin, *El Dokumacılığı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1932

AYTEKİN, Salih, *Dağılan Köyün Hikayesi Attouda Hisar*, (Yay. Haz.: Ercan Haytoğlu), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayına Hazırlayan: Ercan Haytoğlu, Denizli, 2017

CİLLOV, Haluk, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949

DEMİR, Tanju, *Kadı Sicillerine Göre Denizli (1774-1812)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2017

KODAL, Tahir, *Atatürk ve Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2017

KODAL, Tahir, *Cumhuriyet Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli, 2015

TABAKOĞU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları Tarih Dizisi, 1986

IV. Makaleler

AKTAN, Fethi "Denizli Dokumacılar Kooperatif Birliği", *Karınca Dergisi*, Sayı:99, Ankara, Mart 1945

ATLI, Kemal, "Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi", *İnanç Dergisi*, Yıl:7, Birinci Teşrin, 1943, sayı: 80

GÜNEŞ, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizli'de İktisadi ve Ticari Yaşam", *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu*, 6 Eylül 2006

GÜNEŞ, Müslime, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Denizli", *Uluslararası Denizli Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu*, 6 Eylül 2006

KODAL, Tahir, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Denizli Sanayisi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli, 1998

TOKER, Tarhan, "İl Ekonomisine Genel Bakış", Denizli Ekonomisi, *Denizli Holding AŞ*, 1967

V. Sözlü Kaynaklar

1932 Tavas Doğumlu Hasan Hüseyin Uçum

1944 Tavas Doğumlu Kemalettin Onat

EK-A

(I)

KARARNAME

Kararname no.679

Küçük sanat kooperatifleri ve bunların birlik kooperatifleri kurulması hakkındaki ilişik K/513 sayılı kararın meriyete konulması, İcra Vekilleri heyetince 10.04.1944 tarihinde kabul olunmuştur.

10.4.1944

REİSİ CUMHUR

İSMET İNÖNÜ

Karar Sayısı 513

Milli korunma kanununun ek 3 cü maddesinin II sayılı fıkrasına dayanılarak küçük sanat kooperatif ve birlik kooperatiflerinin teşekkülü ile faaliyetlerinin murakkabe, takyit ve meni maksadıyla aşağıdaki hususlar kararlaştırılmıştır.

Yukarıda tanımlandığı üzere birlik kooperatifleri, Küçük sanat kooperatifleri ve bunların birlik kooperatifleri kurulması hakkındaki 513 sayılı koordinasyon sayılı kararının ve ilişkisi bulunan tip ana makavelenamenin meriyete konulmasına dair kararname ile kurulmuştur.

Amaçları yine adı geçen kararnamede şöyle izah olunmaktadır:

- a. Ortakların mesleki ihtiyaçlarını teşkil eden her türlü iptidai maddeleri temin etmek,
- b. Ortakları tarafından imal olunan eşyayı satmak ve bu eşyanın en elverişli bir şekilde revacını temin etmek maksadı ile iç ve dış piyasada mahreçler aramak,
- c. Ortalarına, teslim ettikleri mal nispetinde ve kooperatifin mali imkanları ile mütenasip avanslar vermek,
- d. Ortak kalitesini ıslah ve standardizasyonunu temin etmek, ihzar, ambalaj ve sevk usullerini ıslah ve tensik etmek
- e. Müşterek imalathaneler veya yardımcı atölyeler açmak⁶⁰

60 BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 080. 18. 08. 02. 105. 71. 4.

Denizli'de Dokumacılık ve Dokuma Kooperatifinde İlkler: Kale Dokumacılar Kooperatifi ve Denizli Dokumacıları Birlik Kooperatifi

EK-1

Şahitler

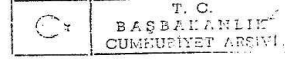
T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ Sayı: <u>2</u> <u>1592</u>		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		Dosya işaretleri <u>179</u> <u>05</u>
Erakin	Numarası <u>3/98</u>	Kararname <i>K</i> <i>İşer çeşit istiklak arşarını satın</i> <i>almak ve yakıt istiklak ederek gerek</i> <i>seğmesi ve gerek müstahaklara satmak</i> <i>ve bunların birleşik işlerle uğraşmak</i> <i>maksadile merkezi (Denizli merkezinde) 21</i> <i>sene müddet ve bin Türk lirası sermaye</i> <i>ile teşkiline başlanan (Kale istiklak Kooperatifi</i> <i>)nin</i> <i>İktisat Vkkâletinden gönderilen esas mukavelename lâihası ve</i> <i>sermayenin yüzde onunun tedavik olduğunu gösteren banka</i> <i>mektubu İcra Vekilleri Heyetinin 22-11-984</i> <i>tarifinde telkik edilerek ilişik mukavelenamenin tasdikı kabul</i> <i>edilmiştir.</i> <i>Yaz K.</i> <i>İktisat Vekillğine: K</i> <i>Neşriyat Müdürlüğüne:</i> <i>20-11-984 tarih ve 3/98 sayılı tezkere</i> <i>karşılığdır.</i> <i>(Kale istiklak Kooperatifi)</i> <i>esas mukavelenamesinin tasdikı hakkında İcra Vekilleri Heyet-</i> <i>tinin kararnameşi ile merbutu esas mukavelenamenin suretleri</i> <i>(banka-mektubu ile birlikte) gönderilmiştir efendim</i> <i>Yaz K.</i> <i>Başvekil namına</i> <i>Müsteşar</i>		
Tarihi	<u>20-11-984</u>			
Yazan memur	<i>M. Şişir</i>			
Yazı tarihi	<u>22-11-984</u>			
Muavin	<i>Christof</i>			
Beyaz eden	<i>Christof</i>			
Beyaz tarihi	<u>24-11</u>			
Karşılaştıranlar	<i>Christof</i>			
Sadıra No.	<u>5</u>			
Merbutatı	<u>3261</u>			
Sevk tarihi	<u>28-11-94</u>			
Kaydeden	<i>H. H. H.</i>			
Düğünceler				

Başvekil Mathias

EK-2

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
3391

Karar

16/5/1942 tarihli ve 2/1/918 sayılı kararla kurulmasına izin verilmiş olan " Garbi Anadolu Dokumacılar Küçük San'at Kooperatifleri Birlik Kooperatifi"nin Ana sözleşmesinin ilişik şekildeki gibi değiştirilmesi; Ticaret Bakanlığının 24/11/1945 tarihli ve 6/6408 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 6/12/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan 	Adalet Bakanı R. Tunalı	Millî Savunma Bakanı A. B. Akın	İçişleri Bakanı H. Ş. Şen	Değişleri Bakanı H. Çakay
Maliye Bakanı 	Millî Eğitim Bakanı V. H. Ş. Şen	Bayındırlık Bakanı Y. Ş. Şen	Ekonomi Bakanı A. Ş. Şen	Sa. ve So. Y. Bakanı D. S. Köksal
Gümrük ve Tekel Bakanı 	Tarım Bakanı B. H. H. H.	Ulaştırma Bakanı A. F. Çelebi	Ticaret Bakanı R. H. H. H.	Çalışma Bakanı B. S. Köksal

030 18 07 02 109 41 4